

*Мирослав Бак,
кандидат педагогічних наук,
здобувач НПУ імені М.П. Драгоманова*

ПОНЯТТЯ ЕКОНОМІКИ ОСВІТИ В СУЧАСНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Сучасні дослідники ринкової ліберальної економіки вважають, що ринок є найбільшою інституціональною вигадкою людства і водночас складною інформаційною системою, яка в процесі еволюційного розвитку створила унікальний за простотою й ефективністю механізм передавання інформації усім учасникам ринку через ціни. При цьому приватна власність є найважливішим інструментом ринкової економіки і вирішальним фактором її успішного розвитку, впливаючи на економічний прогрес заохоченням розумного управління майном, підвищенням ефективності використання ресурсів, їх збереження, мінімізацією трансакційних витрат, охороною навколишнього природного середовища тощо. На думку А.Г. Мовсесяна [1, 106], уявлення про ринок базується на такій *моделі досконалої конкуренції*, за якою товар виробляють багато приблизно однакових за часткою ринку і можливостями фірм, які не пов'язані між собою, він цілком однорідним має одну стандартну якість, всі учасники ринку мають повну інформацію про те, коли виробникам стає відомою крива попиту споживачів, а споживачам – крива пропозиції виробників.

Якщо критично розглянути модельні припущення про ринки досконалої конкуренції за її складовими, стає зрозуміло, що: *припущення щодо приблизної рівності сил і можливостей учасників ринку* не виконується для більшості ринків. Навпаки, сучасним ринкам притаманна олігопольна структура, в якій лише 5–7 великих корпорацій контролюють 50–70% ринку; *припущення щодо однорідності продукту* також нереальне, тому що на ринку практично немає двох абсолютно ідентичних товарів. Досить серйозним є обмеження *вільного входження в ринок*, коли національні ринки захищаються імпортним митом, квотами, сертифікацією. *Обмін інформацією про ринок* між його учасниками не тільки не загальнодоступний, а й здебільшого унікальний.

Вища освіта є важливою складовою національної економіки та запорукою майбутніх успіхів у зміцненні й утвердженні авторитету України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави світу XXI ст. стає основним фактором розвитку людського потенціалу та соціально-економічного прогресу. Її вагома роль у розвитку суспільства давно визнана, але в сучасному контексті актуальним стає сприйняття вищої освіти як важливого чинника побудови економіки знань та забезпечення конкурентоспроможності країни.

Конкурентоспроможність країни забезпечується ефективним функціонуванням освітнього, кадрового, інтелектуального, наукового і технічного потенціалів, зокрема – через високу якість освітніх послуг, потужне державне фінансування, доступність вищої освіти, високий рівень оплати праці викладацько-професорського персоналу, поширення інновацій.

В Україні система вищої освіти є високоцентралізованою. Держава, володіючи економічними та політичними важелями впливу на діяльність закладів вищої освіти, виступає в ролі жорсткого її організатора та контролера. Тому важливим інструментом забезпечення розвитку вищої освіти має стати реформування системи її державного управління, зокрема – удосконалення функцій та повноважень Міністерства освіти і науки України, систематичне оприлюднення рейтингів і результатів діяльності ВНЗ та запровадження державно-громадських форм управління їхньою діяльністю, розроблення науково обґрунтованих доказів необхідності надання ВНЗ державних коштів.

Більшість досліджень у вітчизняній науці присвячено проблемам управління вищою освітою в аспекті педагогічної діяльності. Водночас не менш важливими є розгляд проблем та вдосконалення практики державного управління нею в аспекті економічних відносин. Під організаційно-економічним механізмом управління вищою освітою ми розуміємо не тільки систему організаційних, економічних і соціальних блоків, що включають у себе відповідні елементи, а, насамперед, сукупність форм, методів, функцій та інструментів управління для забезпечення ефективного функціонування системи вищої освіти. При цьому слід вирізнити такі типи економіки освіти: адміністративний (властивий адміністративно-командній економіці, характерними рисами якого є повне фінансове

забезпечення державою, система кошторисного фінансування, жорсткий контроль за витрачанням коштів); постадміністративний (притаманний країнам із транзитивною економікою, базується на системі централізованого державного управління, допускає більшу автономію ВНЗ у розв'язанні господарських питань та у освітній діяльності) та ліберальний (характерний для країн із ринковою економікою, спирається на диверсифіковані фінансові ресурси, на систему громадсько-державного управління та передбачає розгалужену систему важелів впливу на діяльність ВНЗ, яким надається велика автономія).

Ефективність функціонування економіки освіти багато в чому залежить від її структури, взаємодії та узгодженості її елементів (методів, функцій та інструментів управління), які являють собою складний комплекс.

Важливим елементом організаційно-економічного механізму державного управління системою освіти є його фінансовий блок. До 1990-х рр. минулого століття державний бюджет виступав єдиним джерелом фінансування освіти, а перехід до ринкової економіки зумовив ускладнення порядку фінансування та диверсифікації його джерел. Фінансовий блок вищої освіти включає дві підсистеми: фінансове забезпечення і фінансове регулювання. Сутність дії фінансового забезпечення вищої освіти полягає у виділенні певної суми бюджетних коштів на її розвиток (зокрема, для ВНЗ як державної, так і приватної форми власності), а саме фінансове регулювання стає методом здійснення державою функцій управління економічними і соціальними процесами у використанні коштів.

Освіта (особливо – вища) багатьох країн світу розглядається як важливий інструмент національної економіки. Кожна країна світу має свої, особливі механізми управління вищою освітою. Це виявляється в тому, що фінансування її здійснюється з різних джерел. В одних країнах (зокрема – ЄС) історично переважало державне фінансування, а в таких, як США, Південна Корея, – головним чином з коштів приватних осіб та підприємств. Так, у Канаді частка держави у фінансуванні вищої освіти становить 70–85%, у Голландії – 90%, у Німеччині – 95%, у Великобританії – 62%. Однак останніми роками диверсифікація джерел фінансування стала характерною майже для всіх країн світу, що зумовлено зростанням потреби в освіті та недостатністю державних коштів навіть у най-

більш високорозвинених країнах.

На основі емпіричного дослідження світового досвіду [2] визначимо такі моделі економіки освіти: кошторисне фінансування; нормативне фінансування; фінансування за результатами діяльності; бюджетне фінансування, яке ґрунтується на диференційованому грантовому підтримуванні і на освітніх ваучерах.

Поряд із різними ознаками глобалізаційного процесу окреслимо утвердження засад *планетарного суспільства* як новий цикл глобалізації, в якому відбувається заміна територіального принципу організації суспільства *мережевим*, у якому соціальний організм сучасного глобального соціуму формується як планетарне суспільство мережових структур. Більше того, вважаємо, що *ключ до глобального суспільства слід шукати не в структурі соціально-економічних відносин, а насамперед – у системі інформаційних комунікацій, як однієї з фундаментальних форм самоорганізації живих систем, у тому числі й людського суспільства.*

На основі своїх досліджень змін умов і форм праці в умовах глобалізації ми дійшли висновків: інформаційна економіка спонукає процеси індустріальної реструктуризації, які, своєю чергою, призводять до скорочення робочих місць у системі зайнятості і формування когорти «зайвих»; новий капіталізм розплутує близькі зв'язки, які існували під час дії фордівської моделі економіки з відривом фінансів від індустріальної логіки, поширенням перенесення своїх виробничих об'єктів в інші регіони і поділом трудової спільноти на не пов'язані між собою частини. Усе це позначається на становищі потенціалу розвинутих країн.

Така трансформація капіталізму відбувається за допомогою широкого впровадження гнучкості, як головної складової глобалізації. При цьому ми вирізняємо три форми гнучкості: числову – скорочення штатів, функціональну – адаптування продуктивної поведінки стабільного складу фірми і фінансову – індивідуалізацією та коригуванням нагороди.

Відповідно до цього, пропонуємо своє розуміння кожної форми гнучкості:

– *числова* (зовнішня, кількісна) – забезпечується скороченням чи збільшенням штатів з використанням форм зайнятості і порушенням норм і дедалі більшими змінами периферійної маси тимчасових працівників;

– *часова* – забезпечується кількісними параметрами трудових відносин щодо варіації робочого часу (зауважимо, що під час виконання завдання фірми вдома взагалі ніхто не контролює тривалість робочого часу, головне – здати роботу у встановлені строки);

– *виробнича* (зовнішня, якісна) – забезпечується стратегією зміни статусу праці (використання субпідряду, передання внутрішніх функцій стороннім організаціям чи незалежним працівникам);

– *функціональна* (внутрішня, якісна) – її заходи спрямовані на підвищення кваліфікації персоналу як центрального осередку, так і периферійних суб'єктів.

На цій основі констатуємо, що *глобальне інформаційне суспільство* – це суспільство, за своєю суттю віртуальне; відповідно до цього, глобальний простір набирає специфічних рис віртуального простору, як і глобальна економіка.

Водночас зазначимо, що планетарне суспільство органічно пов'язане з логікою ноосферизму, з утвердженням глобального Інтернету і планетарного Розуму, а утвердження такої цілісності розглядається ним як *логічний результат поетапної коеволуції людини і природи, позитивний відгук на суперечності між ними, які на етапі індустріально-економічної глобалізації досягли критичної межі*.

Розглядаючи основу постіндустріальної системи економічних відносин, зазначимо, що *ринок поступово втрачає свою традиційну самоутворювальну функцію*, поступаючись місцем новим альтернативним утворенням, які можна назвати метаекономічними формуваннями. Сама метаекономіка, на нашу думку, – це *основа дійсно постіндустріальних економічних відносин у їх системній зрілості, логічний продукт інформаційної революції, яка лише розгортає свої цінності. Це – економічна основа планетарного суспільства, економіка знань, економіка довіри, економіка епохи справжнього гуманізму*.

При цьому метаекономіка, залишаючись канонічною економікою, виходить за її межі, не вміщується у чинні для економіки не лише функціональні, а й сутнісні конструкції, набуваючи непізнаних (віртуальних) ознак. Тому віртуальна економіка, на нашу думку, – це рефлекторна економіка в її трансцендентному визначенні.

Водночас, якщо економіка доіндустріальної та індустріальної епох була матеріальною, то нова економіка – *економіка інформації та знань – перестає бути матеріальною*.

Слід нагадати, що у світі все матеріальне, навіть думки, а набуття

нових знань все більше й більше потребує матеріального забезпечення у вигляді мільярдів комп'ютерів і мережі наземних та космічних станцій для обміну знаннями між особистостями для розвитку у них нових знань. На нашу думку, поняття «нематеріальна економіка» слід застосовувати лише опосередковано і обов'язково в лапках, а не як пряме визначення. Водночас вважаємо, що, поперше, віртуальність відтворює закономірність еволюції природи, сповнюючи її соціальним змістом, по-друге, віртуалізація економічних процесів пов'язана зі специфікою інформаційного поля; по-третє, аналізуючи механізми віртуалізації економічних процесів, слід враховувати залежність їх сутнісних визначень від швидкісних параметрів.

Зазначимо, що, на наше переконання, педагогіка і економічна наука поки що не визначилась у сутнісних характеристиках новітніх глобальних процесів і теорію економіки символів і теорію економіки знань поки що не створено. Тому далі розвиваючи економічну теорію, слід звернути увагу на дві базові позиції: 1) одиниці виміру новітніх метаекономічних процесів і 2) проблему формування їх системної цілісності. Трансформування сфери праці й зайнятості в цілому пов'язане не лише з крахом фордівського компромісу між працею, капіталом та споживанням. Нинішній процес являє собою історичну зміну капіталізму, яка є ні продовженням у нових формах попереднього способу капіталістичного накопичення, ні сходженням на вищу стадію капіталізму, а новим історичним періодом. Революція нових технологій – шлях інформаційної та глобальної економіки, в якій продуктивність і конкурентоспроможність дедалі більше залежать від здатності виробляти, опрацювати та застосовувати ефективну інформацію, що ґрунтується на знаннях науки. Наведемо думку відомого спеціаліста у сфері інформації М.Кастельса, згідно з якою вперше в історії поєднуються поява нової матеріальної бази, необхідної економіці, – інформаційні технології, а також планетарна експансія капіталізму, що створює нову виробничу парадигму, яка характеризується можливістю нечисленних зв'язків між різними сферами, а також між агентами цих видів діяльності [3, 494–505].

Виходячи з цього, окреслимо контури інформаційної економіки як глобальної насамперед через глобальність капіталу, який за кілька секунд може перекинути мільярди доларів з одного місця планети в інше, а підприємства можуть інвестувати куди завгодно,

наймаючи далеко за власними кордонами кваліфікованих працівників. Через швидке поширення інновацій глобалізуються також наука, технологія та інформація.

Це сприяє формуванню мережі підприємств, коли відбувається перехід від масового виробництва до гнучкої спеціалізації великого обсягу з поєднанням переваг масового виробництва і систем виробництва «на замовлення». Тобто вперше в історії базовою одиницею економічної організації є мережа, яка складається з різних суб'єктів і організацій, яка весь час змінюється мірою того, як вона пристосовується до середовища та структур.

Підводячи підсумки, зазначимо, що у сфері праці в умовах глобалізації створюється інформаційна економіка, або, в широкому плані, інформаційне суспільство.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Мовсесян А.Г.* Либерализм и экономика. – М., 2003. – 326 с.
2. *Зінченко В.В.* Соціальні філософія менеджменту і освіти в інституційному вимірі глобального розвитку (інтегративна концептологія). – К., 2011. – 664 с.
3. *Кастельс М.* Становление общества сетевых структур // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М., 1999. – 640 с. – С.494–505.

Бак М. Поняття економіки освіти в сучасному педагогічному дискурсі.

Ефективність упровадження будь-яких освітніх інновацій не може бути повною без врахування їх вартості, витратності, віддачі тощо. У сучасному педагогічному дискурсі питання, які стосуються цих процесів, охоплюються поняттям «економіка освіти». В дослідженні економічних аспектів інформатизації освіти йдеться переважно про ефективність запровадження в освітній сфері комп'ютерної техніки, інформаційних і мультимедійних технологій, програмного забезпечення та ін. Автор пропонує системно-предметний розгляд формування й розвитку економіки освіти в світі, що глобалізується.

Ключові слова: людина, освіта, глобалізація, інновація, інформатизація освіти, економіка освіти.

Бак М. Понятие экономики образования в современном педагогическом дискурсе.

Эффективность внедрения любых образовательных инноваций не может быть полной без учета их стоимости, затратности, отдачи и т.п. В современном педагогическом дискурсе вопросы, касающиеся этих процессов, охватываются понятием «экономика образования». В исследовании экономических аспектов информатизации образования в основном речь идет об эффективности введения в образовательной сфере компьютерной техники, информационных и мультимедийных технологий, программного обеспечения и т.п. Автор предлагает системно-предметное рассмотрение формирования и развития экономики образования в глобализирующемся мире.

Ключевые слова: человек, образование, глобализация, инновация, информатизация образования, экономика образования.

Bak M. concept of economics of education in modern pedagogical discourse.

Effectiveness of implementation of any educational innovations can not be complete without considering their cost, expense, return and so on. In the modern pedagogical discourse issue concerning those processes is covered by the concept of economic of education. As for the economic aspects of education informatization it mainly refers to the introduction of efficiency in the educational sphere of computer technology, information and multimedia technologies, software and more. In the article the substantive examination review of forming and development of economy of education in a globalizing world is proposed.

Key words: human being, education, globalization, innovation, informatization of education, economics of education.